

BİLQEYİS MƏHƏMMƏD qızı ƏLİYEVƏ

Bakı Dövlət Universiteti (dissertant)

AHMET HAMDİ TANPINAR VƏ QƏRB ÜSLUBU

Ahmet Hamdi Tanpınarın yaradıcılığı mistisizmdə olduğu kimi “hər şey ziddi ilə mütənasibdir” fikri ilə doludur. Bu fikir yazıçının həm heykayələrində, həm də romanlarında açıq şəkildə öz əksini tapır. Tanpınar sənətinin təməlində sonsuz bir dürüstlük və hadisələrə, insanlara qərəsiz baxış hissi mövcuddur. Bu xüsusiyyət onun əsərlərinin qüdrətini daha da artırır. Onun üçün sənət ehtiras, özünü yeniləmə, özünü üstələmək və davamlılığın tək ünvanıdır.

Ahmet Hamdi Tanpınar türk ədəbiyyatında şair, heykəyəçi, romançı və ədəbiyyat tarixçisi olaraq tanınan böyük sənətkarlardandır. Ədəbiyyatda modernizmin nümayəndələrindən olan Tanpınar, bütün həyatını ədəbiyyata həsr etmiş, qiyməti zamanla bilinən sənətçilərdəndir. İnsana, dünyaya, cəmiyyətə baxışında duyğuların yeri və dəyəri, onun əsərlərinin hər cümləsində qarşımıza çıxır. Duyğular qədər, duyğular arasında təşbehlərə də rast gəlirik. Məsələn, “Huzur”(Sükunət) əsərində “yumuşaq və təzə çəmən

rüyası səsi ilə cavab verdi”[3] kimi bənzətmələr əsərə xüsusi rəng qatır. Dünya səviyyəli rəssamlar və musiqiçilər Tanpınarın əsərlərində həyat tapırlar. Oxucular sənətkarın gördüklərini görür, eşitdiklərini eşidir. Onun əsərlərini oxuyarkən canlı, axıcı bir üslubla ətrafımızdakı aləm anbaan ötürülür bizə.

Qərb tərzində yazan sənətkar tarix və zaman anlayışlarını müxtəlif şəkillərdə analiz edir. Dərin daxili dünya, zəngin bir xəyal aləmi qurarkən xəyal adamına çevrilir. Əsərlərində analiz etdiyi şeylər iç-içədir. Tanpınarın sənətinin təməlinə sonsuz bir dürüstlük və hadisələrə, insanlara qərəsiz baxış hissi mövcuddur. Bu xüsusiyyət onun əsərlərinin qüdrətini daha da artırır. Onun sənətində dil baş tacıdır və mükəmməl olması üçün yazıçı onu davamlı olaraq dəyişdirir. “Ustadı Yəhya Kamalın bir söz üçün bir şeiri tamamlamadığı və uyğun sözü tampaq üçün iyirmi il gözlədiyi kimi gözlədir yazılarını”[4]. Sənətkarın istər şeiri olsun, istərsə də nəsr əsərləri gündüz gün işığı, gecə ay işığı izləri ilə izah olunur. Parlaqlıq, canlılıq görünür əsərlərində. Bütün bunları edərkən təkrara yol verməməyi də çox yaxşı bacarır. Qərb ədəbiyyatı qədər, xalq ədəbiyyatından, divan ədəbiyyatından yararlanmış, fəqət təkrarçılığa yol verməmişdir. Tanpınar üçün sənət ehtiras, özünü yeniləmə, özünü üstələmək və davamlılığın tək ünvanıdır.

Tanpınarın əvəzolunmazları vardır. Mükəmməliyyət fikri onda adətən “fikri sabit”dir. Çatılacaq son mərhələ olaraq mükəmməliyyət fikri üslubunu da müəyyən edir. Bu fikir, Qərb ədəbiyyatı cərəyanlarının ilki olan klasisizmle birlikdə Qərbli sənətçilərdə vardır. Onun əsərlərini oxuyanlar da bu gözəl üslubun fərqiə varırlar. Tanpınarın əsərlərindəki gözəlliyi dərk edən Mehmet Kaplan, “Huzur” romanının ön sözündə “Tanpınarı sənətkəranə üsluba aparan başlıca amillərdən biri onun dünyaya bir rəssam gözü ilə baxmasıdır. Bir rəssam üçün necədirsə, Tanpınar üçün də dünya bir işıq, şəkil və rəng çılğınlığıdır. Fəqət Tanpınar təbiət və insanın sadəcə xarici görünüşünə baxmaz. Onların dərinliyinə də enər”[3]. Tanpınarı oxuyanlar gözəllik ünsürünü dərinlən hiss edir və ümumilikdə nikbin bir tablo ilə qarşılaşırlar.

Tanpınarın əsərlərində xüsusi bir yerə sahib olan Yahya Kemal, fərqli adlar və mövqelər sərgiləyərək hadisələrin iştirakçısı olaraq çıxış edir. “Huzur”(Sükunət) əsərində necə ki, İhsan obrazı varsa, “Saatları Ayarlama İnstitu”nda da işləri tənzimləyən adam Halit Ayarcı var. O, Hayri İrdala yol göstərən, təklif irəli sürən adamdır. Həmçinin Hayri İrdal Halit Ayarcıya xeyirxah adam gözüylə baxır. Hayri İrdal onun üçün “Səni zibilikdən çəkib çıxartdı”[1] deyər. Hər şeyi və hər kəsi Hayri İrdala dost edən də Halit Ayarcıdır. Bir axşam Hayri İrdal və xanımı yemək üçün süfrəyə oturlar və bir oturacağın boş olduğunu görürlər və “Dünən axşam yenə onun süfrəmizdəki yerini boş gördüm. Xanımımın dolmuş gözlərlə bütün yemək müddətinə bu boş oturacağa baxışını heç zaman unutamayacağam” deyərək, bu baxışın Hayri İrdala xatırlatdıqlarına şahid oluruq. Hayri İrdal xanımına haqq qazandırır və “Halit Ayarcı mənim xeyriyyəçimidisə, onun da böyük dostu idi”[1] deyərək keçmişə qayıdır. Baxılan əşya, o əşyanı tamamlayan biri varsa dəyərli olur. Boş bir oturacaq heç bir şey ifadə etmər. O oturacağa boş-boş baxılması xüsusi mənə kəsb edir. Çünki Hayri İrdal’ın gördükləri və yaşadıkları Halit Ayarcının sayəsindədir. Bunu Hayri İrdal bildiyi üçün bir neçə insanın ömrünü birdən yaşama fürsətini Halit Ayarcı ona qazandırmışdır. Beləliklə “bu boş oturacağa baxış” bu şəkildə təhlil edilə bilər.

Yazarın zehni mistisizmdə olduğu kimi “hər şey ziddi ilə mütənasibdir” fikri ilə doludur. Bu fikir yazıcının həm heykəllərində, həm də romanlarında açıq şəkildə öz əksini tapır. Mistisizmdə bu düşüncənin qarşılığı ədəbiyyatda əksi əsasən nağıllarda olur. Nağıl ünsürləri “Saatları Ayarlama İnstitutu”nda “həzlər aləmində” Aselban adlı obrazla yaradılmışdır. Bu vəziyyətə yazıçı yaxşı bələddir. Aselban üçün “Aselbanın gecədən daha qara saçları, ulduzlardan daha parlaq baxışları, yasəməndən ağ dərisi, qırqovulları qısqandıracaq ədalətli yerləşirdi” ifadəsi qeyri-adiliklə doludur. Aselbanın “gecədən daha qara saçları” na qarşılıq “ulduzlardan daha parlaq baxışları” vardır[5]. Tanpınar ulduzları və ulduzların parlaqlığını xəyali bir dillə istifadə edir.

Sadəcə hekayə və romanlarında deyil “Tanpınar bütün şeirlərində göy üzünə, ulduzlar aləminə doğru getmək istəyir”[2]. Gecə nə qədər qaranlıq olsada xarici aləmi işıqlandıran ulduzlar var. Tanpınarın dediyi kimi ruhunu dolduran xəyalı hər zaman ulduzlarla, təbiətlə məşğuldur. Bu baxımdan da “ulduz və ulduzlu gecə” onun əsərlərində aydınlığı, vizuallığı təmsil edən gün kimi, günəş kimi dəyərlidir. Tanpınarın bu duyğularına qatılmamaq mümkün deyil. “Yaz aylarında əgər yalnızsanız ulduzlar xəyal qurmaq üçün əla fürsətdir. Bu duyğuları təkrar-təkrar yaşamaq mümkündür”[3]. Bu çağırışlar oxucunu ağışuna ala bilən, oxucuya yaşanılmışlıq hissi verən əsərlərdir. “Ulduzlardan daha parlaq baxışlarda da bu var”. Yazıçı, parlaq və parıltılı baxışlara yeni məzmun qataraq, yenidən yoğurur: “Elmas, diyə fısıldadı. Qısılmış gözlərində həmişəki eyni parıltılı baxışlar vardı. Mənə kim bilir nələr izah etmək istəyirdi?”[4] Tanpınar, bir tərəfdən “parıltılı baxışları” dilə gətirərkən, bir tərəfdən də rəng ünsürlərini heykəyə çevirir.

Tanpınar qızıl, gümüş kimi dəyərli metallarla bərabər, həmçinin almazdan da əsərlərində tez-tez istifadə edir. Mehmet Kaplanın dediyi kimi “vizuallıq” yəni gözə xitab edən ünsürlər Tanpınar üçün

əvəz olunmazdır. “Saatları Ayarlama İnstitutu”nda Şərbətçibaşı Almazdakı almazın rəngi impressionistlərdəki canlı rəng istifadəsi ilə bağlı ola bilər desək də, sənətkarın rənglərə qarşı sevgisi uşaq yaşlarından olmuşdur. 1930-cu illərdən sonra Qərbi sənətçiləri yaxından tədqiq etmə fürsəti tapdıqca ədəbiyyata rəsm və musiqini də əlavə edərək yeni bir sintez ərsəyə gətirir. Bu işlərdə rəsmdə daha çox impressionizmdən bəhs edilə bilər.

Tanpınarın rəssam həssasiyyəti ilə baxdığı şeylərə qarşı bir “ləzzət və ya həzz” şəklində yanaşması var. Buna skopofiliya deyilir. Skopofiliya haqqda İbrahim Şahin demişdir: “Skopofiliya baxmağın həzzi deməkdir və Tanpınar sənətini baxmaq həzzi üzərinə inşa etmişdir”[2]. “Saatları Ayarlama İnstitutu”da “görmək” olduqca geniş bir baxış bucağı ilə işlənmişdir. Bu baxış bucaqları hamımızı maraqlandıran həyatın içindən və həyata dair olan bütün mövzuları əhatə edir. Tanpınar bunları yazarkən müxtəlif üslublarla görmə və eşitmə hislərindən yararlanır. Özündə bunun fərqi vardır. “Saatları Ayarlama İnstitutu”nda vəziyyətə şüurlu olaraq aydınlıq gətirmək istəyir. Bu əsərdə Tanpınar deyir: “Mənə elə gəlir ki, gördüklərimi və eşitdiklərimi yazmaq gələcək nəsillərə qarşı ən böyük vəzifəmdir”[2]. Həqiqətən də dediklərini özünə vəzifə olaraq görən Tanpınarın xarici aləmlə ən çox əlaqə içində olan hisləri görmək və eşitməkdir. Bu görmək və eşitmək yalnızca fiziki baxımdan görmək və eşitmək deyil. Bu iki hissənin insan həyatındakı yeri, mədəniyyətə təsiri və töhvəsi anlamına gəlir. Çünki, görülənin və eşidilənlərin gələcək nəsillərə ötürülməsi sivilizasiya üçün önəmlidir.

Yazıçı “gələcək nəsillərə qarşı ən böyük vəzifəm” demək surəti ilə etmək istədiklərini açıq şəkildə söyləyir. İronik bir dillə qələmə alınan Saatları Ayarlama İnstitutu”nda görmə aktı Seyit Lütfullah obrazı ilə davam etdirilir. Seyit Lütfullah qırıq-sökük köhnə bir mədrəsənin bir otağında qalmaqdadır. Seyit Lütfullah Hayri İrdalə çox gizli bir şəkildə qaldığı yerin möhtəşəm bir saray olduğunu söyləyir. Hayri İrdal Seyit Lütfullaha inanır və “Məfəh dostumuzun mənə çox məhrəm bir şəkildə dediklərinə baxılırsa bu mədrəsə heç də elə göründüyü kimi qırıq-sökük deyildir. Əksinə möhtəşəm və aydınlıq bir saraydır. Necə ki, biz Seyit Lütfullahın həqiqi gözəlliyini görə bilmiriksə, bu sarayın əzəmətinə də eləcə görə bilmərik. Ancaq xəzinə meydana çıxdığı zaman bu saray da möhkəm qızıl sütunları, firuzə və almaz qübbələri ilə parlayacaqdı. Onsuz da, o zaman hər şey yoluna girəcəkdə”[1]. Beləliklə, əsərdəki ironiya da özünü göstərir. Lütfullahın Seyitliyi kimi qırıq-sökük mədrəsənin də ahı getmiş, vahi qalmışdı. Seyitlik dini baxımdan xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Məhəmməd Peyğəmbərin nəslindən olan şəxslər o nəslin daşıyıcısı olaraq yüksək mədəniyyətli insanlar hesab edirlər. “Dünən bir mədrəsə var idi. Fəqət zamanla köhnəlmiş və tək bir otağında Seyit Lütfullah qalır. Bu qədər möhtərəm bir şəxs oteldə qalacaq deyil ki”[3]. Yazıçı biraz da mətiqə əsaslanaraq “Necə ki, biz Seyit Lütfullahın həqiqi gözəlliyini görə bilmiriksə”[1] deyərək bir açıqlama edir. Seyit Lütfullahın gözəlliyini görməyənlər “bu sarayın əzəmətinə də eləcə görə bilməzdi” deyərək açıqlama verir. Bu açıqlamada “Ancaq xəzinə meydana çıxdığı zaman bu saray da saf qızıl sütunları, firuzə və almaz qübbələri ilə parlayacaq” və əbədi ləzzətlərlə dolu bir həyat yaşayacaqlarının xəyalını qurmağa çalışır. İstər görünən, istər də görünməyən tərəfi ilə saf qızıldan sütunlar, firuzə və almaz qübbələr göz qamaşdıran möhtəşəm bir görüntüdür.

Tanpınarın əsərlərinin çox istiqamətli olması əsərlərinə fərqli şərhlər verməyimizə şərait yaradır. Gözəl bir əsər hər zaman o əsəri oxuyan insanda fərqli təsəvvürlər yaradır. Bu da əsərin zənginliyindən irəli gəlir. Tanpınar üçün dəniz, “həyatın özü”dür deyə bilərik. Tanpınarın qarşılaşdığı ilk dəniz Sinopdadır. Daha sonra Antalya və İstanbulda dənizdən zövq almağa davam etmişdir. Onun üçün dənizin kəsb etdiyi mənə məhsuldarlıq, doğurqanlıq, qadın kimi fərqli metaforlardır. Yazıçı qeyd edir: “Saatları Ayarlama İnstitutu”nda “Dolmabahçəyə gələrkən dənizi görmüşəm, payız günəşinin qızıla boğduğu mavilik, yavaş-yavaş alışmağa başladığım taleyimlə arama birdən-birə oyandırıcı bir şey kimi girmişdi”[1]. “Payız günəşinin qızıla boğduğu maviliklər” içərisində sanki impressionist rəssamların çəkdi rəsmlər kimidir. Adətən oyun oynuyur kimi bir heyran, qəribəlik də hiss olunur. Bir tərəfdən dənizi görməyin müsbət tərəfi, digər tərəfdən də alışmağa çalışdığı taleyi olaraq başa düşülə bilər.

“Saatları Ayarlama İnstitutu”nda seyr etmək Tanpınar üçün ən çox həzz aldığı məqamlardandır. Antalyalı gənc qıza məktubunda hələ kiçik yaşlarda bu vəziyyətin fərqi varmış və bir qış günündə çöldə yağan qarı dumanlı şüşə arxasında seyr etmişdir. Bu vəziyyət Tanpınarda “Çox ləzzətli bir heyranlıq duyğusu” yaradır. Onda ki çevrəni diqqətli şəkildə seyr etməsi məlum olur ki, uşaqlığında qazandığı bir həldir. “İnsan işlərinə uzaqdan baxmağı öyrəndim”. İ.Şahin demişdir: “seyr etmə daxilində başlayar. O daxili şüurdur”[4]. Tanpınar obyektə uzaqlaşdıqca, seyr etdikcə, üslubun gözəlləşdiyi qənaətinə gəlmişdir.

Tanpınarı sənətkərənə üsluba aparan başlıca amillərdən biri onun dünyaya bir rəssam gözü ilə baxmasıdır. Bir rəssam üçün necədirsə, Tanpınar üçün də dünya bir işıq, şəkil və rəng çılğınlığıdır. Tanpınar

təbiət və insanın sadəcə xarici görünüşünə baxmaz. Onların daxili dərinliyinə də enər. Tanpınarı oxuyanlar gözəllik ünsürünü dərinlən hiss edər və ümumilikdə nikbin bir tablo ilə qarşılaşırlar.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Tanpınar, Ahmet Hamdi (Aralık 2012). Saatleri Ayarlama Enstitüsü (18.Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.
2. Özcan, Nezahat (2012). Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Eserlerinde Resim, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
3. Okay, Orhan (Şubat 2010). Bir Hülya Adamının Romanı: Ahmet Hamdi Tanpınar (1. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.
4. Kılıç, Latife (2003). Hikâye Yazarı Olarak Ahmet Hamdi Tanpınar, A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 21, Erzurum, s.129-145
5. Kaplan, Mehmet (2012). Edebiyat Üzerine Araştırmalar I (Onuncu baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.

Açar sözlər: Ahmet Hamdi Tanpınar, duyğular, görmək, seyr etmək, yazı üslubu

Бильгейис Махаммад гызы Алиева

Ахмет Хамди Танпинар и западный стиль

Резюме

Одним из главных факторов, которые привели Танпинара к художественному стилю, был его взгляд на мир глазами художника. Для Танпинара, как для художника, мир – это безумие света, изображения и цвета. Танпинар смотрит не только на природу и внешний вид человека. Это также доходит до их внутренней глубины. Те, кто читают Танпинар, глубоко чувствуют элемент красоты и обычно сталкиваются с оптимистической картиной.

Ключевые слова: Ахмет Хамди Танпинар, эмоции, видеть, часы, стиль письма

Bilgeyis Mahammad gizi Aliyeva

Ahmet Hamdi Tanpınar and Western style

Summary

One of the main factors that led Tanpınar to artistic style was his view of the world through the eyes of an artist. For Tanpınar, as for an artist, the world is a frenzy of light, image and color. Tanpınar does not just look at nature and the appearance of man. It also goes down to their inner depths. Those who read Tanpınar feel the element of beauty deeply and are generally faced with an optimistic picture.

Keywords: Ahmet Hamdi Tanpınar, emotions, see, watch, writing style